

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВА

ТОРЯНИК В. М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри загально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА. СПЕЦИФІКА ЇЇ ФОРМУВАННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

З'ясовано зміст поняття «політична культура». Висвітлено деякі аспекти формування та перспективи розвитку політичної культури в Україні.

Ключові слова: політична культура, політична система, політичні знання, політичний процес, політичні інститути.

Обосновано содержание понятия «политическая культура». Освещены некоторые аспекты формирования и перспективы развития политической культуры в Украине.

Ключевые слова: политическая культура, политическая система, политические знания, политический процесс, политические нормы.

The meaning of the concept "political culture" is substantiated. The basic aspects of the formation and perspectives of the development of Ukrainian political culture are elucidated.

Key words: political culture, political system, political knowledge, political process, political norms.

Вступ. У суспільному житті політична культура є важливим засобом взаємодії особистості й політичної влади. Основне призначення політичної культури полягає не у відчуженні, а в залученні людей до політичної системи й політичної діяльності. Адже діяльність людей у суспільстві не обмежується лише сферою матеріального виробництва, а охоплює також сферу духовного розвитку і процеси вдосконалення самої людини.

У зв'язку з цим уважного ставлення дослідників останнім часом потребує питання розкриття сутності політичної культури, специфіки її формування та розвитку.

Окремим аспектам політичної культури присвячено дослідження таких вітчизняних науковців, як М. Слюсаревський, М. Михальченко, В. Буцевицький, В. Бебик та ін.

Серед зарубіжних науковців значно просунулися у цьому напрямку К. Маркс, Г. Алмонд, Л. Пай, А. Кребер, А. Боднар, Є. Баталов, М. Ільїн та ін.

Водночас питання специфіки формування та розвитку політичної культури в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. **Мета дослідження** – з'ясувати зміст поняття «політична культура», висвітлити деякі аспекти формування та перспективи розвитку політичної культури в Україні.

Результати дослідження. Політична культура – одне з ключових понять політології. У контексті політики культура виступає високогуманітарним інститутом, що задає умови політичної активності, маючи на увазі весь спектр зв'язків та відносин, що обумовлюють гідність політичної участі, засобів впливу на електорат, стилю громадянської поведінки, сприйняття опонентів, здатність до діалогу тощо. Культура як механізм генерації, трансляції та

аккумуляції цінностей в онтологічній площині надає політичним процесам нормовідповідного статусу, що витікає з орієнтованості на загальнолюдські гуманітарні абсолюти.

У загальному розумінні політична культура – це культура політичного мислення й політичної діяльності, міра цивілізованості характеру та способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя в суспільстві.

Політична культура впливає на способи здійснення влади, а її власний розвиток залежить від політичних перетворень. Так, наприклад, політика за умов тоталітарного суспільства здатна серйозно деформувати зміст і функціонування всіх сфер культури, підпорядковуючи їх під штучно розроблений ідеал у власному розумінні, а за умов демократії – сприяти їх різновекторному незалежному розвитку. З основних каналів впливу культури на політику треба назвати соціалізацію індивідів, що надає можливість участі в політичному житті, створення та впровадження системи цінностей, формування еталонів поведінки, моделей інститутів і соціальних систем. Водночас органічна єдність та взаємодія сфер вияву політики і культури не означає їхньої тотожності. Ці суспільні явища розрізняються за сферами дії та функціонування: суть політики полягає в розвитку й перетворенні влади, суть культури – в розвитку й перетворенні особистості.

Політична культура як соціальне явище виникла значно раніше, ніж оформилося саме поняття, – з появою держави, у IV–III тисячоліттях до н. е. Вона привертала увагу Платона, Арістотеля, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, А. Токвіля, К. Маркса, К. Мангейма та інших мислителів. Сам же термін запроваджений у науковий обіг видатним німецьким філософом епохи Просвітництва Йоганом-Готфрідом Гердером (1744–1803), що одним із перших запропонував вважати вирішальними факторами, які обумовлюють особливості політичної поведінки, специфічні риси характеру суспільств та народів (расові, успадковані психологічні тощо), тобто власним характером, наприклад, китайська цивілізація завдячує саме особливостям природи самих китайців, а не географії чи клімату Китаю. Систематично використовувати термін «політична культура» почали в 50-х рр. XX ст. Велика заслуга в цьому американського політолога Г. Алмонду. «Кожна політична система, – писав Алмонд, – залучена до особливого зразка, що орієнтований на політичні дії. Я вважаю за потрібне назвати це політичною «культурою». Політична культура – це сукупність індивідуальних позицій та орієнтацій учасників даної системи; суб'єктивна сфера, що полягає в основі політичних дій та надає їм значення», – зазначав учений [1, с. 122–134].

С. Верба вважав політичну культуру системою переконань про моделі політичної поведінки та політичні інститути [1, с. 5–12], В. Розенбаум – моделлю орієнтації й поведінки в політиці. Польський політолог Є. Вятр вважає, що політична культура є сукупністю позицій, цінностей та кодексу поведінки, що стосуються відносин влади та громадян. Російський дослідник М. Кейзеров описував політичну культуру як «ідеологічне, надбудовче явище, особливий різновид культури, якість, спосіб (форми, рівні тощо) духовно-практичної діяльності й відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів». [8, с. 362]. Знаний вітчизняний політолог В. Бебик пропонує під поняттям «політична культура» розуміти якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства, причому останні сприяють політичній соціалізації особистості, конституційовані в соціально-практичних інститутах, суспільній свідомості та політичній практиці.

Головним чином у дослідженнях змісту поняття політичної культури можна виділити такі основні підходи. Перший – розглядає політичну культуру як сукупність чи систему політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій, а також політичних інститутів. Другий – спеціально наголошує на специфічній характеристиці людини, на мірі її політичної розвинутості й активності, умінні застосовувати політичні знання на практиці. Прихильники даного підходу вбачають у політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних сил людини, її знань

і суспільно-політичних переконань.

Чимало дослідників прагнуть поєднати обидва підходи. Це дає можливість, розкриваючи поняття політичної культури, врахувати всі сторони цього суспільного явища. Ось чому політичну культуру можна визначити як зумовлений попереднім політичним досвідом певний рівень політичної свідомості людей у суспільстві, їхнє вміння використовувати набуті політичні знання в практичній діяльності, а також способи політичних дій і політичної поведінки індивідів або суспільних груп. Власне це є свідченням того, що термін політична культура не може бути сформульованим, й водночас він є корисним для загального опису моделей поведінки в сфері політики. Кожне формулювання політичної культури має свої переваги. Виділивши елементи, що їх пов'язують, можна сформулювати твердження, що взагалі політична культура – це історично сформована сукупність чітких та прихованих уявлень щодо різних аспектів політичного життя, до якої входять цінності, норми, політичні інстинкти, зразки, засоби політичної дії індивідуумів та суспільних груп. Політична культура виступає невід'ємною частиною культури в цілому. Носієм як першої, так і другої є людина з відповідним рівнем свідомості, соціального досвіду, з неповторністю її індивідуальних особливостей. Політична культура людини, соціальної групи, суспільства не може формуватися поза соціально-економічними умовами, без урахування місця й часу

Важливо розрізнити політичну культуру особистості й політичну культуру суспільства. Для характеристики політичної культури особистості важливо прищепити усвідомлення її суті й мети політичного процесу, знання своїх прав та обов'язків, міру включеності в реалізацію політичної влади. Політична культура суспільства – інституалізований та неінституалізований історичний і соціальний досвід національної й наднаціональної спільнот. Історичні традиції здійснюють активний формуючий вплив на політичну діяльність індивідів великих і малих соціальних груп. Інакше кажучи, політична культура суспільства – це зафіксований у законах, звичаях, традиціях, політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес.

Політичні цінності, традиції та норми є найважливішими регулятивами політичної діяльності, виступаючи при цьому ефективними показниками політичної культури. Політичні цінності й ціннісні орієнтації – це знання й уявлення, що розглядаються людиною як невід'ємні від її політичного існування, як такі, що надають значущості, сенсу її вчинкам, орієнтують її дії в політичному житті. Політичні цінності – це мотиваційний базис політичної культури, їх руйнування часто сприймається людиною як особиста трагедія, а в масштабах суспільства ці процеси можуть призвести до духовної катастрофи. Коли це відбувається, колишня політична культура перестає бути авторитетною інстанцією, яка спроможна регулювати поведінку людей, і в суспільстві починається інтенсивний пошук іншої системи цінностей і політичних орієнтацій.

З одного боку, політичні цінності трансцендентально визначають принципи, якими керується свідомість, «чисті цінності» як ті, що «перебувають поза часом» (поняття «доброго», «злого», «волі», «справедливості» тощо), з іншого – мають конкретно історичний та національний характер, втілюючи актуальні цінності нації й доби. Політичні цінності, що історично утвердженні та реалізовані людиною, будують ціннісні комплекси, які мають назву політичних благ і становлять специфічний світ політичної культури.

До політичних цінностей належать, наприклад, демократія, політична свобода, соціальна справедливість, політичні права людини та їх гарантії. Такі самі політичні цінності можуть розглядатися і як політичний ідеал, тобто те, чого суспільство ще повинно досягти у своєму розвитку. Водночас відомі, наприклад, відмінності в політичних цінностях і ціннісних орієнтаціях американців і європейців: якщо більшість опитаних американців вважають себе прихильниками свободи й тільки 20 відсотків – рівності, то для європейців ці цінності мають однакове значення.

Іншим базовим фундаментальним елементом, з яких складається політична культура, є політичні традиції. Традиції втілюють, консолідують у собі ті елементи попереднього політичного досвіду, що, враховуючи набутий історичний досвід, об'єктивно відповідають

інтересам і цілям суспільства, визначаються ним як відповідні нормативні настанови. Політичні традиції є способом передавання стереотипів політичної свідомості та політичної поведінки, які були сформовані під впливом соціальних факторів і особливостей історичного розвитку конкретного народу, наступним його поколінням. Поведінка політичних суб'єктів, що зорганізована й регульована за допомогою традицій, не припускає формулювання й експлікацію цілей діючими суб'єктами, її сенси приховані (надані) в ній самій. Правомірність традиційних форм політичної дії обґрунтовується та легітимізується самим фактом їх існування в минулому, а їх ефективність оцінюється через точність слідування прийнятому зразку. Такий вид політичних традицій можна назвати автентичною, «первинною» нереклексивною традицією, що транслюється як безпосередньо-практично, через відтворення конкретних форм дій та дотримання конкретних регламентуючих правил (ритуалів), так і через політичний фольклор та міфологію. Традиція пов'язує людину політичну з минулими практиками, закриваючи їй (до певного ступеня) можливість ретроспективного свавілля, й відкриваючи перспективу волі в сучасному та майбутньому на основі минулого. Особливим видом політичних традицій є негативні традиції, що засновані не на затвердженні цінностей, а на осуді непридатних для даної політичної культури або суб'єктів цінностей. Останні або засуджуються, або забороняються відкрито (через табу) або приховано (через дозвіл на інше). Негативна політична традиція будується на основі зразка, як не можна вчиняти або на що не потрібно орієнтуватися. Тим самим вона стає залежною від власного «опонента», в наслідок чого мимовільно сприяє закріпленню, збереженню та трансляції тих сенсів і значень, з якими намагається боротись. Так, боротьба з релігійною ерессю сприяла збереженню тих ідей, які в них проповідувались. Втрата цінностей в традиціях означає припинення розвитку в даному напрямку, явища, пов'язані з даними цінностями, випадають із системи трансляції й перестають існувати, насамперед актуально.

Вносячи в політику значний елемент сталості, поміркованості й навіть статичності, традиції роблять можливим більш-менш успішне прогнозування в політиці. Традиції в суспільному житті стають тим підґрунтям, на якому базуються різноманітні політичні дії значних мас людей у сфері політики. Традиції народу виявляються в певних рисах поведінки, що постійно відтворюються за різних історичних обставин.

Оскільки політичні традиції є генетично первісною формою упорядкування й структурування політично-культурного досвіду та діяльності соціальних об'єктів, вони виступають основами для виникнення політичних норм. Однак у розвинутих політичних системах традиції самі можуть бути розглянуті як особливий тип нормативного регулювання. Якщо норма передбачає гетерономні авторські джерела свого походження, начебто привноситься в масив наявного досвіду суб'єктом ззовні та підтримується відповідними інститутами, то традицію можна трактувати як різновид автономних за походженням та неінституалізованих норм, що справедливо, перш за все, для «первинних» традицій. Уже «вторинні» традиції, що мають вихідне від суб'єкта походження, але не потребують інституціоналізації, можуть бути розглянуті як такі, що займають проміжну позицію між власне нормами та власне традиціями. Таку позицію можуть займати й фрагменти традицій, що набули інституціоналізації, наприклад, звичайне право.

Політичні норми – це правила політичної поведінки, очікування та стандарти, заборони та регулятиви, які регламентують політичну діяльність індивідів і соціальних груп відповідно до цінностей певної політичної культури, також вони зміцнюють стабільність і єдність політичної системи суспільства. У політиці, як і в будь-якій іншій суспільній діяльності, існує розумна межа дозволеного. Ця міра визначається інтересами безпеки й стабільного розвитку суспільства. Політичні норми являють собою ніби «правила гри» у політиці. Політичні норми походять від відповідних політичних цінностей і ґрунтуються на них, але, з іншого боку, й цінності також виражаються в нормах. Якщо цінності відповідають на запитання, «як ставитися до явищ політичної дійсності, до того, що є та що може бути?», то норми пропонують, як діяти в певній політичній реальності. Тому політичні цінності визначають

загальну, стратегічну регуляцію поведінки, а політичні норми – конкретні установки відносно такої поведінки, її зразки.

Головним засобом політичних дій, спрямованих на досягнення результатів, які відповідають політичним цінностям, є влада. Політична норма є правилом досягнення влади як мети. Дані норми використовуються суб'єктами політики в боротьбі за владу та під час її реалізації. Підтримуються норми погрозою застосування засобів і санкцій політичного насильства. Дотримання політичних норм забезпечується в суспільстві шляхом застосування заохочення (наприклад, під час обрання до представницького органу влади за мажоритарним принципом) та покарань. Ці позитивні й негативні політичні санкції виступають найбільш конкретним прямим і безпосереднім елементом у структурі політичної регуляції.

Політичні норми конкретного суспільства можуть бути універсальними, такими, що належать у рівній мірі до всіх політичних суб'єктів, що діють в даному просторово-часовому континуумі, і приватними (корпоративними), створеними партіями, громадськими організаціями, й тому подібне (наприклад, норми мажоритарного представництва, принцип демократичного централізму тощо). Крім того, політичні норми можуть регламентувати діяльність окремого політичного суб'єкта відповідно до його статусної позиції у владі або певною політичною роллю. Політичні норми розрізняються за способом фіксації (формальні й неформальні, усні й письмові, явні або латентні), за ступенем узагальненості (загальні принципи політичної діяльності або конкретні зразки політичної поведінки), за типом політичного режиму їх функціонування (демократичні, авторитарні, тоталітарні); у них можуть виражатися як позитивні (приписи, рекомендації), так і негативні (табу-заборони) характеристики політичної дії. Впровадження політичних норм з боку політичного суб'єкта забезпечується двояко: шляхом їх інтерналізації (перетворення на внутрішню звичку в процесі політичної соціалізації), або за рахунок інституалізації, включення в політичну систему суспільства, а значить, і застосування різних санкцій до тих, хто порушує прийняті норми (наприклад, виключення з партії або поразка в політичних правах). Політична нормативна регуляція може бути традиційною й тоді критичне ставлення до них неприпустимо; або раціональною, коли виявлення й артикулювання її стає предметом особливого евристичного завдання (перша характерна, наприклад, для британської політичної культури, друга – для умов сучасної Росії).

Головною історичною передумовою формування вітчизняної політичної культури стала відсутність упродовж багатьох століть державної незалежності України. Українські землі перебували під контролем інших держав – Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини, що наклало виразний відбиток на політичну культуру, свідомість та менталітет українців. Виділяють два основні архетипи вітчизняної політичної культури – селянин-греккосій та вільний козак. Так, з одного боку, жителі України сторіччями орієнтувались здебільшого на норми общинного колективізму, що втілюють, насамперед, інтереси сім'ї, общини, стану, держави.

З давніх-давен людина відчувала не просто залежність, але й безумовну підпорядкованість груповим общинним інтересам. Засуджувалася й піддавалася остракізму орієнтація на власні інтереси, пошук життєвої мети в межах своєї общини, громади. Причому в ХХ ст. такі традиції посилювались ще й дуже жорстоким тотальним контролем держави, що виключали будь-яку активність мешканця України. Ось чому в більшості регіонів люди з великими труднощами сприймали ідеї ліберальної демократії, засновані на неприродних для них цінностях: поняття ринку, політичної та економічної свободи, конкуренції, моральної автономії тощо.

Проте інша архетипова модель, представлена бунтарями від гайдамаків, що напередодні Коліївщини освячували ножі в Холодному Яру, до практикуючого анархіста Нестора Махна, «українського Че Гевари», є прямим підтвердженням динамічної стійкості українського суспільства на мікрорівні й здатності його до самоорганізації та саморегулювання. Сучасний стан політичної культури в Україні відрізняється наявністю великої кількості компонентів,

характерних для авторитарних культур, з деякими демократичними й тоталітарними компонентами. Про це свідчать дані різноманітних соціологічних досліджень, що відмічають співіснування таких різноспрямованих тенденцій, як зростання агресивності (незадоволення існуючим становищем) і водночас байдужості та втоми. Байдужість викликана, в першу чергу, розумінням глибокої дистанції між політичним менеджментом (елітою) та власне суспільством, через що населення майже не має реальних можливостей артикулювати, транслювати та захищати власні інтереси, цінності.

Ідея демократії починає сприйматися як щось дуже далеке від суспільства, в якому треба розв'язувати реальні проблеми виживання. Відбувається розкол масової свідомості, коли жодна з альтернатив розвитку не отримує безумовної підтримки. Створення демократичних умов не сприймається більшістю населення як вирішальна передумова виходу з глибинної кризи, що вразила державу. При цьому значна частина людей передбачає можливість погіршення ситуації внаслідок «розгулу демократії». Нажаль, є реальні підстави говорити про небезпеку поширення нині в Україні ідеології та практики авторитаризму, або навіть реставрації тоталітаризму в поєднанні з відродженою традиційною культурою. Перспективи розвитку політичної культури в Україні полягають, передусім, у розбудові громадянського суспільства, тобто демократичних форм управління, забезпечення пріоритету прав і свобод громадянина над правами нації, народу, держави, поділу функцій влади, диктатури закону для всіх громадян і посадових осіб.

Висновки. Таким чином, за своїм змістом політична культура є специфічним, історично-зумовленим продуктом життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, що виражає процес освоєння групами, націями, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин. Політична культура в Україні формувалась під впливом таких факторів, як історичний розвиток, географічне розташування країни, соціально-економічна структура суспільства та його політичне життя.

Також слід підсумувати, що перспективи розвитку політичної культури в Україні не можливі без реальних, вирішальних змін в економічному житті суспільства, активізації виробництва, формування відповідних культурно-політичних і соціально-психологічних настанов більшості населення України, яке братиме на себе відповідальність за долю своєї держави.

Список використаних джерел:

1. Алмонд П. Гражданская культура и стабильность демократии /Г. Алмонд, С. Верба // *Полис*. – 2010. – № 4. – С. 122–134.
2. Баталов Э.Я. Политическая культура: понятие и феномен /Э.Я. Баталов // *Политика: проблемы теории и практики*. – 2012. – Вып. 7. – Ч. 2. – С. 127–133.
3. Бебик В.М. Наша політична культура /В.М. Бебик // *Політологічні читання*. – 2011. – № 1. – С. 11–37.
4. Буцевіцький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення /В. Буцевіцький // *Нова політика*. – 2009. – № 1. – С. 48–51.
5. Гаджиев К.С. Политическая культура: концептуальный аспект /К.С. Гаджиев // *Полис*. – 2011. – № 6. – С. 69–83.
6. Гаджиев К.С. Политическое сознание или политическая культура? /К.С. Гаджиев // *Кентавр*. – 2010. – № 12. – С. 14–25.
7. Ильин М. В. Личность в политике: «Кто играет короля?» / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // *Полис*. – 2011. – № 6. – С. 17–26.
8. Кейзеров Н.М. Политическая и правовая культура: Методологические проблемы / Кейзеров Н. М. – М.: Юрид. лит., 2009. – 362 с.
9. Михальченко М.І. Чи пододала Україна роздоріжжя раціонального вибору? /М.І. Михальченко // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. – К., 2011. – Вип. 42 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 7–15.

10. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: матеріали Всеукраїнської наук-практ. конф., 26–27 лютого 1998 р. /М. Слюсаревський та ін. – К.: Гнозис, 2012. – 410 с.

АНУФРІСНКО Л. А.,
студентка
(Інститут міжнародних відносин
Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Обговорюються основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, зазначаються мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

Ключові слова: соціальна мережа, політична кампанія, кандидат, Інтернет.

Обговорюються основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, зазначаються мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

Ключові слова: соціальна мережа, політична кампанія, кандидат, Інтернет.

Обсуждаются основные возможности политических кампаний, которые открываются перед кандидатом в процессе использования социальных сетей, отмечаются минимальные требования, необходимые для успешного воплощения стратегии социальных медиа в общество и возникающие угрозы.

Ключевые слова: социальная сеть, политическая кампания, кандидат, Интернет.

The author of the article describes the major possibilities opened before a candidate through using social networks in political campaigns. In the article are also mentioned the least requirements necessary for enrooting social media strategy in society and threats arising.

Key words: social network, political campaign, candidate, Internet.

Вступ. Популярність кандидата в соціальних мережах пов'язана з кількістю його прихильників, фінансовими зборами, активністю громадського обговорення й безперечно служить провісником перемоги на виборах.

Щоправда, таку формулу успіху можна застосувати не до кожного суспільства. Обов'язковою вимогою в такому випадку виступає високий відсоток проникнення Інтернету в суспільство.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити основні можливості політичних кампаній, які відкриваються перед кандидатом у процесі використання соціальних мереж, та мінімальні вимоги, необхідні для успішного втілення стратегії соціальних медіа в суспільство та загрози, що виникають.

